

mogelijkheid had om Duitsland aan te vallen dan door de lucht en voegde hieraan toe:

- 6 'Het effect op de publieke opinie is bijzonder groot geweest, ja men kan zich nauwelijks voorstellen dat het Engelse volk de oorlogsinspanningen zou hebben volgehouden indien het niet het vertrouwen bezat dat Duitsland regelmatig en effectief met luchtbombardementen werd geteisterd.' (MV)

De auteur wijzigde zijn standpunt dus niet, wel noemde hij het bombardement in zijn definitieve tekst¹ niet langer 'legitiem' – omdat die term naar zijn smaak te juridisch klonk – maar 'belangrijk'. (MV) In de begeleidingscommissie herhaalde de discussie zich en De Jong besloot niet tot ingrijpende wijzigingen.

Van der Leeuw bracht ook een ander historisch twistpunt naar voren. De Jong had in zijn concept-manuscript gesproken over het unieke karakter van de uitmoording van joden door nazi-Duitsland ('een uitroeiingsmachinerie die in de gehele wereldgeschiedenis nog door geen machthebber was ontworpen en in werking gesteld'). Van der Leeuw noemde dit een 'goedkope opmerking' en voegde hieraan toe:

- 6 'Uiteraard was dat in de geschiedenis nog nooit zo gebeurd want het was een typisch 20e eeuwse uitwerking van een beginsel, dat in andere eeuwen heus al wel eens op historisch vergelijkbare wijze was toegepast.'

De Jong reageerde:

- 6 'Ik zie niet in wat er goedkoop is aan mijn opmerking – juist de uitroeiingsmachinerie vormde een uniek fenomeen en juist het uitzonderlijk karakter daarvan maakte het voor de meeste mensen onmogelijk, geloof te hechten aan de eerste berichten over gaskamers.' (MV)

Tijdens de discussie verduidelijkte Van der Leeuw nog dat naar zijn mening het bijzondere van de *Endlösung* lag in de toepassing van de moderne techniek, niet in de massaliteit: 'men denke slechts aan de dertigjarige oorlog'. (VV)

Tegen het einde van deel 10B wijdde De Jong enkele regels aan de betekenis van de periode 1940–1945 voor Nederland en de Nederlanders. Hij schreef:

- 6 'De jaren van oorlog en bezetting zijn door de toen volwassen generatie beschouwd en gevoeld als een periode van bijzondere betekenis die een uitgebreide en nauwkeurige uitbeelding ten volle waard was – tegelijk is

¹ Zie voor de betrokken voetnoot: deel 10B, 1127 (1082).